

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie:
Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2015

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Pijp gemaakt naar aanleiding van het zilveren huwelijksfeest van Franz Jozef en Elisabeth Amalie Eugenie (Sissi). Ongemerkt, Partsch, ca. 1879. (Foto Arjan de Haan)

Achterzijde omslag: Piet Hein pijp, 1828. Gouda, Leendert of Joost Welter, 1828. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

ISBN: 978-90-801138-6-2

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Patriotten en prinsgezinden Rob Roedema en Peter Bitter	9
Aanvulling op ‘Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625’ Bert van der Lingen	19
Een tabakspijp ter herdenking van de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, 1628-1828 Bert van der Lingen	33
Leidens Ontzet op pijpen Ruud Stam	37
Herinneringspijpen naar aanleiding van de Vrede van Aken in 1748 Ron de Haan	47
Afval van een Schoonhovense pijpenbakker Jan van Oostveen	51
De firma G. Rompelman & Compagnie, fabrikant in grof aardewerk en pijpen te Kampen Bert van der Lingen	59
Een ijzeren persvorm uit Gennep en de pijpenmaker Peter Dorn (1849-1871) Jos Engelen	71
Glaspanelen van P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda Barbara Walraven	75
De merken ruiters te paard en vijf schijven in een Delftse tuin en de relatie tussen pijpenmakers te Gouda Bert van der Lingen	79
Een groep bijzondere pijpmodellen van Johann Partsch II, Theresienfeld, Oostenrijk Arjan de Haan	85
Misbruik van de naamsbekendheid van Gambier Arthur van Esveld	93
Geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen uit Noord-Frankrijk (Bretagne, Normandië en Nord-Pas-de-Calais) Ron de Haan	101
Iets over de sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpenindustrie Ruud Stam	127
De sociale strijd op Belgische pijpen Ruud Stam	139
De Amsterdamse pijpenhandelaar Dirk Entvogel, zijn opvolger Jacob van der Werf en het handelsmerk Wapen van Gouda Bert van der Lingen	147
Advertenties met pijpen en tabak in Zürichse weekbladen, 1730-1806 Bert van der Lingen	165
Engelse summaries	185

Voorwoord

Het Jaarboek 2015 is het derde Jaarboek van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'. Opnieuw ligt er een fraai jaarboek, met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp, voor u. Het is mooi om te zien dat een keur aan auteurs zulke interessante en van fraaie afbeeldingen voorziene artikelen heeft aangeleverd.

Allereerst ruime aandacht voor de Nederlandse kleipijp. Rob Roedema en Peter Bitter behandelen opgegraven kleipijpen en aardewerk van opgravingen in **Alkmaar**, die verwijzen naar de **politieke voorkeur** in Alkmaar in de achttiende eeuw. In het Jaarboek 2014 beschreef Bert van der Lingen een bijzondere groep **eerste-generatiepijpen** uit de periode 1590-1625. Kort na publicatie bleken er nog veel meer vondsten te zijn die in een uitgebreide aanvulling zijn opgenomen. Van dezelfde auteur komen ook bijdragen over een pijp die de verovering van de **zilvervloot door Piet Hein** herdenkt en pijpen uit een **beerput in Delft** die familierelaties tussen de eigenaren van de gevonden merken aantoonst. Ruud Stam maakt een inventarisatie van pijpen die **Leidens Ontzet** in 1574 herdenken en Ron de Haan toont een drietal bijzondere modellen ter gelegenheid van de **Vrede van Aken** in 1748. Jan van Oostveen beschrijft pijpen en afval van een **pijpenbakker in Schoonhoven** en geeft nieuwe inzichten over de nijverheid in deze stad en Bert van der Lingen doet verslag van zijn onderzoek naar de firma **G. Rompelman & Compagnie** in Kampen, die kleipijpen voor de export naar Suriname maakte. Jos Engelen beschrijft een **ijzeren persvorm** die in een tuin in Gennep is gevonden en Barbara Walraven twee **glaspanelen** van de firma P. van der Want Gzn (Ivora) uit Gouda.

De buitenlandse kleipijpen zijn vertegenwoordigd in verschillende artikelen. Arjan de Haan laat in zijn bijdrage fraaie modellen uit de fabriek van **Partsch in Oostenrijk** zien. Arthur van Esveld gaat in op **misbruik van de naam Gambier** in Frankrijk en Ron de Haan toont de kenmerken van de grootste collectie **geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen** uit Noord-Frankrijk. Ruud Stam beschrijft de **sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpennijverheid** en pijpen die de **sociale strijd in België** verbeelden.

Over de handel en export van kleipijpen heeft Bert van der Lingen een bijdrage over de 18e eeuwse **pijpenhandelaar Dirk Entvogel** uit Amsterdam en zijn opvolger Jacob van der Werf en verder een artikel over tabakspijpen en tabak in **advertenties in Zürichse weekbladen**, waarin onder meer duidelijk wordt welke pijpen in de 18e eeuw naar Zwitserland werden geëxporteerd.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in het Jaarboek 2015 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Een tabakspijp ter herdenking van de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, 1628-1828

Bert van der Lingen

Piet Hein nam na de overval op de Spaanse zilvervloot in 1628 een enorme buit mee naar huis. Een jaar later overleed hij. Het plaatsen van gedenktekens verliep nooit soepel. Pas in 1638, bijna tien jaar na zijn dood, kwam een marmeren praalgraf klaar en het duurde tot 1870 voordat een standbeeld van hem werd geplaatst. Dat was in 1828 al eerder geprobeerd. De economische en politieke omstandigheden waren toen niet gunstig en het lukte niet om het plan te verwezenlijken. Wel werd in dat jaar in Gouda een herdenkingspijp gemaakt.

Gevangenschap en VOC

Piet Pieterszoon Heyn (Piet Hein) werd geboren in 1577 in Delfshaven en overleed in 1629. In 1598 werd hij door de Spanjaarden gevangen genomen en te werk gesteld als roeier op hun vloot bij Sluis. In 1602 kwam hij bij een uitwisseling van gevangenen vrij. Een jaar later werd hij opnieuw gevangen genomen en opgesloten in het fort van Havana. Rond 1607 kwam hij weer terug naar ons land, trad in dienst bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie en vertrok als stuurman naar de Banda-eilanden om controle te krijgen op de specerijenhandel. In 1612 keerde hij terug naar Nederland.

Scheepstochten voor de WIC

Eind 1623 kwam Piet Hein in dienst van de West-Indische Compagnie en kreeg opdracht de stad Salvador da Bahia in Brazilië aan te vallen. Met de meegekregen kaapbrieven had hij van de Staten-Generaal der Nederlanden toestemming om Spaanse en Portugese koopvaarders aan te vallen en in beslag te nemen. Daarna voerde hij tussen 1624-1629 het bevel over drie expedities voor de WIC (afb. 1). Tijdens de derde tocht (1628-1629) zond de WIC drie vloeten naar Amerika. Twaalf schepen zouden Brazilië aanvallen en twaalf gingen naar de Caraïben. Hein vertrok met nog eens 31 schepen en 4.000 man om de Spaanse zilvervloot te onderscheppen. De plannen lekten uit en toen men door had dat Hein op de loer lag bleef de Spaanse vloot, die zilver uit Peru vervoerde, in de havens liggen. De St.-Jacobsvloot uit Mexico werd niet op tijd gewaarschuwd en voer uit naar Cuba. Door een storm belandde een deel hiervan bij de Nederlandse vloot in de buurt van Havana. In september vielen vijftien schepen in Heins handen en de verovering van de zilvervloot was een feit. De slag in de Baai van Matanzas leverde de Nederlandse schatkist ruim 11,5 miljoen gulden op. De Spanjaarden gebruikten de opbrengst van de goud- en zilvertransporten om de oorlog tegen de Nederlandse opstandelingen (Tachtigjarige Oorlog) te bekostigen. Hein werd na terugkeer beloond met 6.000 gulden en een gouden erketting van stadhouder Frederik Hendrik. De bemanning kreeg ieder 200 gulden. In mei 1629 vertrok Hein met zijn schip de Vliegende Groene Draeck op expeditie tegen de Duinkerker kapers. Een maand later onderschepte hij drie kaperschepen. Tijdens het gevecht

Afb.1 . Titelblad van 'Historisch verhael', band 5 (dl. 14), 1627-1628.

werd hij door een achtpondskogel geraakt en was op slag dood. Hij werd op 4 juli 1629 begraven in de Oude Kerk in Delft.

Tot op de dag van vandaag is bijna iedereen bekend met de 'daden' van Piet Hein. Daar heeft het bekende in 1844 geschreven lied 'Heb je wel gehoord van de zilveren vloot, De zilveren vloot van Spanje?, Die had er veel Spaanse matten aan boord, En appeltjes van Oranje' in sterke mate aan toe bijgedragen.

Gedenktekens

Met het plaatsen van gedenktekens wilde het nooit erg vlotten. In 1638, bijna tien jaar na zijn overlijden, kwam een uit de staatskas betaald marmeren praalgraf klaar en pas in 1870 werd in Delfshaven een standbeeld van hem geplaatst en door prins Hendrik onthuld.

In 1828 was, ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest van de herdenking van de verovering van de zilvervloot, al eens geprobeerd om een standbeeld voor hem op te richten. De economische en politieke omstandigheden waren toen niet gunstig en het lukte niet om het plan te verwezenlijken. In het departement Delfshaven van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd op 7 februari 1828 een commissie benoemd die de viering van het tweede eeuwfeest van de verovering van de zilvervloot op 9 september 1828 zou organiseren. De kosten voor het feest en de oprichting van een monument werden op 5.000 gulden begroot.¹ Door gebrek aan fondsen werden de plannen voor een monument toen opgegeven. Een voorstel om een buste van hem te plaatsen ging eveneens niet door. Er werd uiteindelijk alleen feest gevierd. Bij een Goudse pijpenmaker werden herdenkingspijpen gemaakt. Het is niet bekend of dit initiatief bij de pijpenmaker vandaan kwam of dat hij ze in opdracht van de commissie maakte. Kleyn schreef in 1873: 'Er bestaan nog enkele fragmenten Goudsche

pijpen, toen expres voor het feest vervaardigt, waarop het beeld van Piet Heyn, een schip, het wapen van Delfshaven en het jaartal 1828 voorkomt'. In 1892 werd in een artikel in een nieuwsblad teruggekeken naar de pogingen van 1828. De auteur schreef over dit kennelijk sobere feest: 'En uit deze pijpen rookende, vierden onze goede Hollanders het tweehonderdjarige feest van Piet Heyn meest bekende daad.'²

Een van de actiefste leden van de commissie, A. Meinsma jr., liet, toen korte tijd later de laatste resten van het huis van Piet Hein werden afgebroken, 'uit hout van de puibalk eenige pijpuithaalers vervaardigen, welke het beeld van Piet Heyn vertoonden. De laatste daarvan in zijn bezit, werd met een meerschium pijp met zilver beslag door hem geschonken aan de loterij voor verminkten te Rotterdam.' Er was sprake dat het geld beter voor de armen kon worden gebruikt dan voor een monument voor Piet Hein.

De Piet Hein pijp

Gezien de commotie rond de feesten en de slechte economische toestand, zullen er waarschijnlijk nooit veel Piet Hein pijpen zijn gemaakt. Er is mij slechts één voorbeeld bekend. Deze bevindt zich in de collectie van Museum Gouda.³ (afb. 2a-b en 3a-b)

Op de tabaksketel van deze pijp staat links het portret van admiraal Piet Hein met de rechterhand in de zij, in de linkerhand een lans en links op de heup een degen. Het portret staat in een ovaal van stippen. Om de nek en over de linkerschouder hangt een grote ketting met hanger. Mogelijk wordt hier gerefereerd aan de gouden ketting die hij na verovering van de zilvervloot kreeg. De afbeelding doet sterk denken aan een gravure uit 1629, gemaakt ter gelegenheid van de verovering van de zilvervloot, die misschien als voorbeeld diende voor de graveur van de persvorm. Op de pijp zijn de lans en de positie van de linkerarm (mogelijk per ongeluk) verwisseld (afb. 4a en 4b).

Afb. 2a-b. Piet Hein pijp, 1828. Gouda, Leendert of Joost Welter, 1828. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

Afb. 3a-b. Steel- en achterzijde van de Piet Hein pijp. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

Langs de ketelrand zijn guirlandes aangebracht. Op de ketel rechts is, eveneens in een ovaal van stippen, een driemaster afgebeeld met op een lint daaronder Z.VLOOT. Op de naad aan de voorzijde zien we een wapen hangend aan een lint met eronder DELFSHAVEN en het jaartal 1828 op een geruwde ondergrond. Op de naad aan de achterzijde is een dubbele rij eikenblaadjes aangebracht.

De pijp draagt het hielmerk springend paard (afb. 5) dat in 1828 eigendom was van Leendert Welter (1798-1828) en zijn zoon Joost Leendertsz Welter (1828-1838).⁴ Joost verkreeg het merk op 2 juni in eigendom. Aangezien de feestcommissie begin februari 1828 werd opgericht en de viering van het tweede eeuwfeest van de verovering van de zilvervloot op 9 september 1828 zou plaatsvinden, lijkt het aannemelijk dat de pijpen door Joost Leendertsz Welter zijn vervaardigd.

Noten:

- 1 Kleyn, 1873.
- 2 Louwerse, 1892.
- 3 Museum Gouda, inv.nr. 18007. Met vriendelijke dank aan conservator Maurice Wery.
- 4 Duco, 2003, p.129, nr. 83.

Literatuur:

- Duco, D.H., 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam.
- Kleyn, F.J., 1873. *Standbeeld van Piet Heyn. Verslag van al hetgeen daarop betrekking heeft op verzoek der commissie tot oprigting van het standbeeld, ter herinnering aan allen, die tot de oprigting hebben medegewerkt en aan het gemeentebestuur van Delfshaven*. Rotterdam.
- Louwerse, P. 1892. Een Delftshavensche kwajongen of het leven van Luitenant-Admiraal Piet Heyn. *De Grondwet*, 12 april.

Websites:

- http://nl.wikipedia.org/wiki/Piet_Hein_%28zeevaarder%29.

Afb. 4a. Pieter Pietersz. Heyn. Crispijn van de Passe (II), 1629. Rijksmuseum Amsterdam (RP-P-OB-15.788).

Afb. 4b. Portret Piet Hein op pijp. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

Afb. 5. Hielmerk Springend paard. Gouda, Joost Leendertsz Welter, 1828. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

Een tabakspijp ter herdenking van de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, 1628-1828 / A pipe commemorating the conquest of the silver fleet by Piet Hein, 1628-1828

Bert van der Lingen

Piet Hein (1577-1629) was a Dutch admiral and privateer for the Republic of the United Netherlands (or Dutch Republic) during the Eighty Years' War with Spain. In 1623, he became vice-admiral of the new Dutch West India Company (WIC). In raids during 1627 he attacked and captured over thirty richly laden Portuguese merchant ships before returning to the United Provinces. In 1628 Piet Hein sailed out to intercept a Spanish treasure fleet loaded with silver from their American colonies and the Philippines. Hein captured more than 11 million guilders worth of gold, silver, and other expensive trade goods on the Cuban coast in the Bay of Matanzas. In 1828, on the occasion of the second centenary of the commemoration of the conquest of the 'silver fleet', pipes with the portrait of Piet Hein were ordered in Gouda.

